

Геннадій Христокін

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри реклами
і зв'язків з громадськістю,
(Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна)*

ПРОЯВИ І ПРИЧИНИ КОНФЛІКТНОСТІ НАВКОЛО УПЦ В СИМВОЛІЧНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Останній рік є складним і конфліктним в Україні. Таке відчуття, що війна стала образом нашого життя і мислення. Вона реанімує конфлікти, оголює нерви, відкриває старі рани, провокує до нетерпимості й пошуку ворога, озлоблює, і головне – схиляє до того, що існують прості рішення складних питань - все ніби ділиться на два полюси – чорне та біле, своїх та чужих. На цій хвилі поляризації мислення, суспільство хоче максимальної ясності та визначеності. Бідь які таємниці, неоднозначності та помилки, халатність і навіть мовчання, які можна розтлумачити двояко, викликають в суспільній свідомості роздратування та підозри. Все має слугувати виживанню, всі мають бути разом, щоб спільними зусиллями перемогти.

Особливо гостро ситуація війни позначилася у сфері медіа. В ЗМІ, соціальних мережах активно формується риторика полярного мислення, яка активно формує символічний простір в якому стикаються наративи та інтереси релігійних та нерелігійних структур. За своїм призначенням релігійні та нерелігійні суспільні структури мають відмінні завдання, і їх мирне співіснування багато в чому залежить від узгодження цих завдань та наративів. Реалізація релігійними структурами своїх функцій вимагає узгодженості з правовим полем держави та інших акторів суспільного процесу. І навпаки, розходження в розумінні базових засад національної безпеки, використання риторики чи дій, які порушують національну безпеку може призвести до суспільної напруги.

Враховуючи вище сказане нашим завданням буде проаналізувати присутність православних церков в символічному полі України; прояви і причини релігійної конфліктності православних в суспільній свідомості українців; шляхи зняття напруги між УПЦ та суспільством і державою.

На початку варто уточнити роль мовного чинника в суспільній ситуації. Варто зазначити, що достатньо неоднозначно подається присутність російського в суспільному та зокрема медійному просторі країни. Російська стає тригером і позначається як загроза тоді, коли вона символічно пов'язується з агресією в свідомості більшості українців. Межі використання російської означені особистим життям, але її прояви в публічному просторі, її претензія на політичну значущість чи публічне позиціонування російської ідентичності, стає викликом.

Подібна ситуація позначилася на сприйнятті в медіа та масовій свідомості релігії та православ'я зокрема. Всяка релігійність і віра як приватна справа не викликає в українців заперечень - тут розмовляють, моляться, проповідують, пишуть не лише українською, але й російською. Проблема виникає тоді, коли релігійний символізм вступає в конфлікт з символізмом громадсько-політичним. І справді сфера релігії є потужним символічним полем, своєрідним світом в суспільному бутті. Цей

символізм надзвичайно чутливий і важливий показник суспільної ситуації. Для людини релігія має не викликати спротиву, сприяти суспільному ладу, але ніяким чином мова релігії не повинна збуджувати і породжувати внутрішній чи суспільний конфлікт. Гірше, коли ця мова не відповідає суспільним очікуванням, але максимально гостро постають ситуації в яких релігія стає предметом публічної неповаги до громадської сакральності, коли вона не має шани до загиблих, не висловлює втіхи за втратами, не засуджує агресію, або відверто ототожнюється в суспільній свідомості з носіями російської ментальності та ідентичності.

В таку ситуацію потрапила УПЦ. Тут одразу поєдналося декілька силових ліній, які викликають конфліктну ситуацію. Всі розуміють, що тисячі громад не хочуть переходити в ПЦУ - це їхнє право. Але конфліктність виникає тоді, коли риторика спікерів церкви та її рішення порушують символічне поле суспільної злагоди, коли вони здаються провокативними. Прикладом може бути відмова УПЦ чітко відмежуватися від РПЦ, що одразу створило потенційну загрозу для конфліктності. Непослідовні рішення Собору УПЦ залишили без чіткої відповіді питання про залежність від РПЦ, а значить в умовах війни така невизначеність сприймається як приховування зв'язків з церквою країни агресора.

Наступний фактор, поведінка спікерів УПЦ та її ієрархів в медіа видається незрозумілою, а то й провокативною для багатьох українців. З невідомих причин вони мало комунікують з суспільством і владою, закриваються від діалогу. Я переконаний, що суспільство з більшим розумінням поставилося до УПЦ, якби її керівництво напряду звернулося до країни, визнало помилки окремих персон, сказала свою, але зрозумілу правду про перспективи відносин з ПЦУ та РПЦ, засудило діяльності відвертих колаборантів. Натомість, вимивання з публічної сфери УПЦ носіїв української ідентичності, або таких її речників, які б вмiли в ЗМІ говорити з суспільством, на перший план виводять тих, хто нездатні до прямого і чесного діалогу, вони не можуть виступати авторитетними спікерами, яких почує суспільство. Замість того, щоб подавати позитивні сигнали, розкриватися і комунікувати, на перший план в УПЦ виходять ті, які в очах суспільства запламовані хабарництвом, пристосуванством, внутрішніми симпатіями «руському миру».

УПЦ робить ще одну помилку, коли в медіа видає загострення православної кризи в Україні за конфлікт між церквою та державою, яка нібито на пустому місці вирішила «забрати Лавру» та сприяє «віджиманню» храмів. Якщо подивитися ширше, то перед нами конфлікт між УПЦ та українським громадянським суспільством в якому держава переважно реагує спонтанно, намагаючись врахувати настрої суспільства та оцінюючи рівень загрози для національної безпеки. Тобто, в Україні не конфлікт між церквою та невірними, або церквою та секулярною і націоналістичною державою. Тут присутній конфлікт між структурами які мають різні символічні поля та інтереси. Для УПЦ головне – зберегти корпоративну єдність, утримати усі свої ресурси і присутність на всіх територіях. Доля суспільства і держави для них – вторинні. Домінуючий в УПЦ наратив «збереження канонічності», покликаний протиставити себе ПЦУ, яка для керівництва УПЦ не є церквою. А влада і суспільство не бачать сенсу в структурах, які протиставляють власні інтереси очікуванням суспільства. Влада бачить мету – в єдності усього суспільства, коли релігія стане частиною символічного поля єдиної України, об'єднаної для перемоги.

Не меншим є конфлікт між УПЦ та громадянським суспільством. За останні десять років українське суспільство кардинально змінилося, пройшло великий шлях трансформацій, викликаних політичними конфліктами, подіями Майдану, агресією Росії. Натомість керівництво структур УПЦ залишалися без змін, а останнім часом навіть рухалося в зворотньому напрямку. Ми тут спостерігаємо головним чином конфлікт між церковно-корпоративним та суспільно-громадянським, він викликаний неспівмірністю, запущеністю, відсталістю керівництва церкви від суспільних запитів та настроїв.

УПЦ опинилася у пастці власних упереджень, що формувалися довгий час, в основі яких страх розколу. Там увірували, що «хто не з нами, той проти нас», хто не в нашій структурі, той розкольник. Вони видають церковно-політичні ідеологеми РПЦ про «святую Русь», «єдиний народ та єдину церкву» за Євангеліє Христа. Для суспільства не важливі структури, воно цінує порядність і солідарність служителів, які бачать людські страждання і готові на кардинальні рішення заради любові і правди Божої.

Українське суспільство залишається толерантним, воно погоджується з існуванням самих різних релігійних вірувань. Але коли воно не бачить солідарності з болем народу, то доходять висновку, що церква не виконує своїх прямих функцій перед Богом. Суспільство інтуїтивно вважає себе частиною єдиної церкви, тоді як керівники УПЦ розділяють суспільство на своїх та чужих. Тому в православ'ї ще й еклезіологічний конфлікт – про різне розуміння природи церкви та її покликання. Суть цього конфлікту проста - якщо вже існує православна церква України, яка визнана Вселенським патріархом, то навіщо додаткова структура, яка ще й знаходиться у єднанні з церквою країни агресора і веде непрозору і незрозумілу політику в середині України?

Багато хто з вірних і священників УПЦ розриваються між обов'язком перед церквою і перед структурою. Їм боляче за позицію власного керівництва, тому вони шукають діалогу. Але багатьом з них не вистачає свободи від упереджень – визнати ПЦУ як рівноправну церкву. Я переконаний, що тут необхідний вибір як ми розуміємо служіння Богу. Цей екзистенційний вибір сприйняття іншого як рівноправного, і це вибір соборний - визнати поруч з собою іншу церкву. Тут не потрібно ховатися за приписами традицій. В традиції можна знайти приклади збереження структур, чинів, обрядів і церковної влади, але можна переосмислити традицію як основу для вічного і живого служіння Богу в нових умовах. Структури і корпорації повинні мати відповідальність перед сучасним, а не охороняти минуле. І поки християни індивідуально чи соборно (синодально) не скажуть собі правду – ми єдині у Христі та в єдиній Україні, до тих пір не буде в Україні миру і злагоди.

Суттєво впливає на оцінку ситуації керівниками УПЦ їхня богословська позиція. Богослов'я – це єдина можливість розв'язати протиріччя між життям та традицією. Від прийняття певного богослов'я, залежить оцінка суспільних подій та рішення церкви. Переконаний, що позиція очільників УПЦ є вкрай консервативною, вони сповідують богословський фундаменталізм та ізоляціонізм. Всіх, хто не поділяє їх впевненість у власній моделі еклезіології вони оцінюють як розкольників. Позиція богословського авторитаризму

маскується в УПЦ за риторикою відстоювання благочестя, вірності канонам. Насправді – це прихована репресивна риторика узурпації влади, що потенційно несе конфліктність.

Наскільки УПЦ залежить від РПЦ на цей момент? Проблема не лише в тому, що ці зв'язки є і вони приховуються і маскуються. Проблема в тому, що УПЦ є структурою аналогічною до РПЦ за своїми завданнями, церковно-політичними наративами, богословським ексклюзивізмом. В ній можуть бути священнослужителі та віряни, що не погоджуються з керівництвом, можуть бути люди налаштовані на діалог з ПЦУ, суспільством та владою, але це мало впливає на стиль та богословську позицію керівництва. Поки церкву очолює команда митр. Онуфрія — ніяких принципових змін відбутися не може. Ця команда не піде на компромісний діалог з владою, вона буде продовжувати консервувати та ізолювати церкву від суспільства, їй вигідніша ситуація, коли в медіа вони виглядають потерпаючими від гонінь та переслідувань. Така тактика не веде до вирішення конфлікту.

Чи готова до діалогу ПЦУ? Як вона постає в суспільній свідомості? Отримавши підтримку влади і Томос, ПЦУ отримала величезний аванс на майбутнє. Вона активно афішує в символічному полі медіа, що вона народна, українська, патріотична, і вона сприймається як українська церква більшістю, бо формує українську ідентичність та символізує єдність релігії та народу. Але ПЦУ несе в собі великий тягар минулого - образи, власні корпоративні інтереси, бажання скористатися моментом і розширитися по максимуму. Тут не лише ідеальна мета, але й прихований інтерес інституції домінувати. Їй до певної міри вигідна ситуація з УПЦ, бо дозволяє відчувати себе на висоті - тепер ніби настає справедливе воздаяння за десятиліття принижень. До діалогу з УПЦ вона готова на власних умовах, який вона намагається прискорити, щоб позбавити конкурента переваг. Дуже бажано, щоб ПЦУ не повторило помилок УПЦ у взаємодії з владою, щоб вона так само вийшла з конфліктної парадигми мислення, щоб всіма своїм заявами та діями не відштовхувала від себе тих священників і мирян, які готові змінити юрисдикцію.

Що ж суспільство чекає від Церкви загалом? Воно хоче, щоб обидві структури забули про корпоративні інтереси, щоб вони об'єдналися в спільному символічному полі заради любові, приймали рішення, які не суперечать волі Бога, совісті та очікуванням суспільства; злагоджено виступили проти агресора; намітили шляхи налагодження стосунків і в перспективі єднання. Влада очікує від церков налагодження взаємного діалогу; мирного співіснування; конструктивного діалогу з владою та суспільством.

Отже, в умовах війни символічний простір українського суспільства стає все більш поляризованим. Значну роль в цьому відіграють медіа, які формують спільне символічне поле українського суспільства в яке не вписується медійна активність УПЦ. Попри достатню поширеність російської мови в побуті та багатьох суспільних сферах, кардинально змінилося ставлення до висловів, які можна прив'язати до співчуття російській ідентичності. Українське суспільство залишається достатньо толерантним до діяльності релігійних груп, але все

менш терпимим до ситуацій в яких релігія проявляє публічну неповагу до громадської сакральності. Конфліктність посилюється тоді, коли риторика спікерів церкви та її рішення порушують символічне поле суспільної злагоди, коли вони здаються провокативними. Непослідовність дій УПЦ в питанні відмежування від зв'язків з РПЦ сприймається як приховування зв'язків з церквою країни агресора. Конфліктність лише посилюється відсутністю прямого діалогу УПЦ з громадянським суспільством та державою, невірною оцінкою ситуації, звинуваченнями держави та суспільства у агресивних діях по захопленню храмів, сповіданням церквою ідеологем про «єдиний народ та єдину церкву», консервативна богословська позиція, що виключає відкрите ставлення до ПЦУ. Є всі підстави вважати, що керівництво УПЦ не піде на компромісний діалог з владою, вона буде продовжувати консервувати та ізолювати церкву від суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звернення духовенства та вірян УПЦ до священного Синоду та єпископату УПЦ // <https://www.youtube.com/watch?v=ODZTPkYuFD0>
2. Звернення учасників міжцерковного діалогу в Софії Київській до єпископату, духовенства та вірян Української Православної Церкви і Православної Церкви України // <https://dcss.gov.ua/zvernennia-uchasnykiv-dialohu-upc-ta-pcu-v-sofii-kyivskiy-16-02-2023/>